

УДК 031:908(477):378.4(477.74-21)

Д. В. Кобельський

бібліотекар 2 категорії Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел. (0482) 34 77 89

e-mail: library@onu.edu.ua

УКРАЇНОЗНАВЧІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

У статті висвітлюються універсальні енциклопедичні видання з українознавчої тематики. Досліджується еволюційний розвиток українознавчої енциклопедії від перших універсальних довідкових праць про Україну до 21 століття. Особливу увагу звернено питанню про історичну складову видань, з якою метою вони видавались, аналізуються статті з історичної тематики.

Ключові слова: О. Рігельман, В. Рубан, енциклопедія, М. Бажан, Українська радянська енциклопедія, Енциклопедія українознавства, Енциклопедія сучасної України.

Незважаючи на сучасну добу інтернету, зв'язку та інформаційного суспільства, коли інформацію про ту чи іншу подію можна отримати за декілька хвилин в будь-де, свого суспільного значення не втрачають енциклопедичні видання.

Метою нашої роботи, є висвітлення та аналіз універсальних українських енциклопедій, що знаходяться у фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Перші праці, що містять довідкові різногалузеві відомості про Україну відносяться до XVIII ст. Зокрема, у фондах Наукової бібліотеки знаходяться праці В. Рубана «Краткая летопись Малыя России с 1506 по 1770 год, с из'явлением образа тамошнего правления» 1777 року видання та О. Рігельмана «Летописное повествование о Малой России» 1847 року.

Так, на роботі О. Рігельмана, на форзаці, розміщується екслібрис «**EX-LIBRIS Игнатія Владиславова Вульфъ**», на титульному листі є штамп прямокутної форми з написом «**НИКИФОРЪ СЕМЕНОВИЧЪ НЕКРАСОВЪ**», на шмуц-титулі – дарчий напис «**Виктору Афанасьевичу Абазъ в знак, признательности за [нерозбірливо] автора. мая 25, 85 года. Кіевъ. Николай Ригельман**».

Праця В. Рубана входить до зібрання Воронцовського фонду та містить екслібрис «**БИБЛИОТЕКА КНЯЗЯ ВОРОНЦОВА.**» з гербом Воронцових.

Першою повноправною українознавчою енциклопедією вважається двотомне видання «Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ», яка вийшла з ініціативи М. Грушевського. До складу редакторів увійшли визначні діячі науки та культури, які

займалися окремими розділами, відповідно до своєї наукової діяльності: Хв. Вовк (у виданні він підписаний російською мовою Ф. К. Волков) – антропология, етнографія, мистецтво; М. Грушевський – історія географія, статистика; М. Ковалевський – господарство; Ф. Корш – мова, література і мистецтво; А. Кримський – мова література; М. Туган-Барановський – господарство; О. Шахматов – мова та література [7, с. 2]. Співавторами стали також російські вчені О. Русов, В. Охримович, С. Томашівський, Д. Ріхтер, П. Єфименко, О. Єфремов. Планувався вихід 3-го і 4-го тому, але на заваді стала економічна криза, що була спричинена четвертим роком участі Російської імперії у Першій світовій війні та подальшою революцією й ескалацією збройного конфлікту. Третій том мав висвітлювати економічне життя України, а четвертий – характеризувати сучасний стан культури та громадське життя краю [1].

Наступною спробою видання українознавчої енциклопедії є нездійснений проект Української радянської енциклопедії в УРСР на хвилі політики українізації. Робота над нею почалась у 1932 році в тодішній столиці радянської України – Харкові. Головним редактором був М. Скрипник, а його заступником М. Бажан. Проте подальші зміни в суспільному житті країни – колективізація, форсована індустріалізація та Голодомор 1932-1933 рр., а також встановлення тоталітарної держави і початок масштабних репресій – поклали кінець цьому проекту [2, С. III].

Після завершення Другої світової війни, значна частина української інтелігенції опиняється поза межами СРСР та його сателітів. Потужними анклавом наукової української думки стають Мюнхен, де функціонує Український вільний університет (там працювали О. Оглоблин та Н. Полонська-Василенко), а з 1951 р. й французьке місто Сарсель, де започатковано діяльність Наукового товариства імені Шевченка у Європі (З. Кузеля та В. Кубійович). Власне подав ідею та організував вчених В. Кубійович, він же став головним редактором. Місцем видання енциклопедії були вказані міста Париж та Нью-Йорк, але вийшла друком вона у Мюнхені. Метою енциклопедії було висвітлення усіх аспектів українознавчої тематики. Особлива увага була звернена на питання, які замовчувались, чи характеризувались за умов сурового ідеологічного тиску в СРСР. В. Кубійович та В. Маркусь пізніше зазначали: *«Енциклопедія Українознавства має виконати три завдання: поперше це є підставовий довідник українознавства для двомільйонної маси українців й осіб українського походження, які живуть в діаспорі за межами СРСР та його сателітів. Подруге, це має бути джерело знання про Україну й український народ для чужинців; зокрема цю роль виконуватимуть пляновані чужомовні видання ЕУ. Потретьє, й найважливіше – ЕУ має бути джерелом правдивих інформацій про минуле й сучасне України для українців на рідних землях де більшовики промовчують*

або фальшують все, що становить суть українства» [6, С. 7]. Тобто, найголовнішою причиною виходу праці була саме її ідеологічна роль.

За задумом головного редактора енциклопедія мала складатись з трьох загальних томів і десяти словникових. В. Кубійович запропонував абрєвіатурні назви ЕУ-1 і, відповідно, ЕУ-2 [3, С. [9-10]]. Перші три загальні томи структурно нагадують собою вищезгадану працю під керівництвом М. Грушевського. Перший том містить відомості про географію, природу, населення, етнографію та лінгвістику. Другий том охоплює історію, церкву, право, культуру та літературу. Відповідно в третьому - аналізувалось мистецьке життя, театр, музика, наука та освіта, видавнича справа, преса, бібліотека, музеї, архіви, народне господарство, тодішнє суспільне життя, українське військо тощо [3, С. [9]]. Словникова частина у десяти томах містить звичну структуру класичних енциклопедичних видань, де статті розміщені в алфавітному порядку. Перших три томи загальної частини вийшли друком протягом 1949-1952 рр., з наскрізною пагінацією. Один з томів енциклопедії 1949 р. видання міститься у фондах Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова. Впродовж 1955-1984 рр. у світ вийшли 10 томів словникової Енциклопедії Українознавства.

Важливим недоліком енциклопедичного видання є те, що автори статей, особливо періоду ХХ ст., були обмежені першоджерелами. Так, зокрема, у біографічній статті про Василя Верховинця вказується дата його народження та короткі біографічні відомості [3, С. 233]. Річ у тім, що Василь Верховинець у 1938 році був заарештований і розстріляний. Реабілітовано його було лише в 1958 році. Дані про останні роки життя і діяльності, арешт, розстріл – відсутні саме з цих причин. Деякі неточності та викривлені факти знаходимо в інших статтях, зокрема про «Червоне козацтво». В статті подана відомість, що загони Червоного козацтва під керівництвом В. Примакова, під час свого повернення зі Стрийського рейду над Збручем, зазнали поразки та були розсіяні у вересні 1920 року відділами отамана Ю. Тютюнника [4, С. 3702-3703]. Проте даний факт поки що не підтверджений. Стаття має бібліографію, але радянську, в якій існувала тенденція до самовихваляння, зменшення своїх втрат, збільшення сил ворога та приховування поразок. Епізод про поразку та розсіювання червоних козаків підрозділами армії УНР під керівництвом отамана Ю. Тютюнника зустрічається і в Українській Вікіпедії, в статті присвяченій Червоному козацтву, а в списку літератури є Енциклопедія Українознавства. У статті також іде мова і про українські радянські формування, де Червоне козацтво зветься чомусь «Червона кіннота» [3, С. 275]. Зустрічається неточна інформація щодо дати смерті діячів ХХ століття, які закінчили своє життя на території СРСР.

Переважна більшість статей присвячена історії, культурі та діям Західної України, оскільки серед авторів Енциклопедії Українознавства та й загалом еміграції значну частину становили саме вихідці з даного регіону.

Проте, не зважаючи на недоліки, Енциклопедія Українознавства стала значущим фактором пожвавлення суспільного і наукового життя не тільки в українській діаспорі, а й в СРСР. Саме завдяки їй, починає створюватись Українська радянська енциклопедія у 1957 р., як відповідь «українському буржуазному націоналізмові». Саме після виходу Української радянської енциклопедії, починають виходити у світ й інші енциклопедії республік СРСР. Загалом же у роботі над створенням Енциклопедії українознавства взяло участь більш як 400 авторів, а загальна кількість статей 20 тисяч. В період до 1991 року, це було одне з небагатьох універсальних джерел відомостей про Україну, її мову, культуру, історію, котре характеризувало її без комуністичних догм та пресингу партії. У фондах Наукової бібліотеки міститься 2-й загальний том енциклопедії 1949 року видання, а також 4-томне видання англійською мовою, що вийшло друком в 1985 році.

В 1957 році в СРСР починають роботу над Українською радянською енциклопедією. Вона мала показати, що в Радянському Союзі немає пригнічення національностей, колонізаторської політики та русифікації, чим так гостро докоряла українська еміграція. До головної редакційної колегії увійшло 40 осіб, М. Бажан – головний ректор енциклопедії. У написанні енциклопедії взяли участь 5000 авторів, а загальна кількість статей становить 45000. Перше видання було здійснено протягом 1959-1964 рр. і складається з 17-и томів. В 1974 році було вирішено перевидати енциклопедію і перший том вийшов вже в 1977 році, а завершилось видання 1985 року 12-м томом. Також друге видання почало виходити українською і російською мовами.

В передмові до другого видання: *«Статті УРЕ розкривають закономірність зростання керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії в поступальному русі радянського суспільства, всесвітньо-історичне значення Великого Жовтня, нездоланну силу марксистського-ленінського вчення, ідей пролетарського інтернаціоналізму. В них показано характерні риси розвинутого соціалістичного суспільства, радянського народу – нової історичної спільності людей, торжество ленінської національної політики, соціалістичної демократії. УРЕ подає матеріали про миролюбну зовнішню політику Союзу РСР, висвітлює всебічну діяльність Радянської загальнонародної держави, яка виражає волю її робітничого класу, селянства, інтелігенції, всіх її націй і народностей»* [8, С. 5]. Тобто, суспільно-гуманітарні науки, висвітлюються з позицій марксистської методології та її варіації в СРСР. Також праця містить в собі потужний шар комуністичної ідеології. Одним із завдань енциклопедії, було висвітлити *«братерські зв'язки*

українського народу з російським і всіма іншими народами» [8, С. 5]. Більша частина статей присвячена подіям після 1917 року: «Особливу увагу приділено радянському періодові... Енциклопедія містить матеріали щодо поглиблення загальної кризи капіталізму, наукову критику буржуазних концепцій, сучасних ідеологів антикомунізму, правого й «лівого» ревізйонізму та опортунізму» [8, С. 5]. Суттєвим недоліком УРЕ є відсутність тем, на які було покладено «табу» в Радянському Союзі, а також біографічних статей історичних постатей, до яких було украй негативно та заідеологізоване ставлення. Відсутня стаття про очільника ОУН (Б) С. Бандеру (цікаво, що у Великій Радянській енциклопедії міститься осудлива біографічна стаття).

Але, незважаючи на це, саме здобутки та досвід написання такої значущої та потужної праці згодом стануть у пригоді для створення інших тематичних українських енциклопедій.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 році та зміни наукової парадигми в гуманітарних науках, що вивільнились з лещат ідеологічного тиску та політичної заангажованості, з'являється можливість для написання й публікації нової універсальної української енциклопедії, що була б позбавлена «білих плям», однобокого висвітлення тощо. Ініціатором створення в 1999 році, став іноземний член-кореспондент НАН України А. Жуковський. Спочатку планувалось суттєве доповнення до УЕ-2, що мало б охопити й віхи сучасності та, оскільки, був накопичений значний обсяг матеріалу, вирішили випустити цілком відмінне від попередніх енциклопедій видання.

Дане видання отримало назву «Енциклопедія сучасної України». На момент виходу першого тому до головної редакційної колегії входило 30 осіб. Відповідальним редактором став М. Железняк, співголовами – І. Дзюба, О. Жуковський, О. Романів. Загалом же, до складу авторів увійшло понад 3 тисячі осіб. Серед них і співробітники Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Планувалося видати 25 томів, але, у зв'язку з розширенням матеріалу, станом на 2016 рік заплановано 35 томів.

Енциклопедія створювалась на засадах енциклопедичної школи В. Кубійовича, проте досвід створення УРЕ під редакцією М. Бажана теж був використаний.

Основна увага в енциклопедії приділяється періодові незалежної України, а також історичним постатям ХХ ст. На відміну від радянських енциклопедій, де вміщено інформацію тільки про професорів, в ЕСУ є статті і про молодих вчених. Видання широко охоплює різноманітні галузі. Зібрана інформація про населені пункти, де відбувалися вагомні події для історії та культури України. В енциклопедії міститься інформація про

інші країни світу, українську діаспору в них, а також вчених, що займались українознавчою тематикою за кордоном [5].

В статтях присвяченим окремим галузям науки подано відомості про історію становлення та вивчення даного напрямку, найвідоміших науковців та її розвиток на Україні.

Цікавою особливістю є те, що кожен може стати автором статті в ЕСУ, чи взяти участь в обговоренні. Для цього діє окрема сторінка в соціальній мережі «Facebook», присвячена обговоренню в режимі реального часу. З 2014 року розпочала діяти он-лайн версія енциклопедії.

ЕСУ – є якісно новим рівнем, в порівнянні зі своїми попередниками. Вона увібрала у себе найкращі досягнення вітчизняного і світового досвіду у створенні енциклопедичних видань.

Можна зробити висновок. У фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова містяться не лише відомі широкому загалу енциклопедичні видання, а й раритетні, що стали вже бібліографічною рідкістю (закордонні видання «Енциклопедії Українознавства», «Українській народъ въ его прошломъ и настоящемъ», а також праці В. Рубана та О. Рігельмана, що були попередниками українських енциклопедичних видань.

Список використаних джерел та літератури:

1. Борчук С. Вітчизняна енциклопедична традиція ХХ ст. [Електроний ресурс] С. Борчук. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nikp/2010_17/22.pdf (.–Загл. з екрану. дата звернення 08.12.2016.)
2. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні / Наукове т-во ім. Т. Шевченка у Сарселі (Франція); АН України, Ін-т укр. археографії, Фондація Енциклопедії України, Торонто (Канада). – Репринт. вид. 1949 р. – Київ : ВПОЛ, 1994. [Т. 1]. – 1994. – XVI, 400 с.
3. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Наукове т-во ім. Т. Шевченка ; гол. ред.: В. Кубійович. – Репринт. відтворення вид. 1955-1984 років . – Київ : Молоде життя, 1993. – Т.1 : Абаза Микола - Голов'янку Зиновій. – 1993 . – [16], 400 с.
4. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Наукове т-во ім. Т. Шевченка ; гол. ред.: В. Кубійович. – Репринт. відтворення вид. 1955-1984 років. – Київ : Молоде життя, 1993. – Т.10: Хмельницький - Ящуржинський. – 2000. – 4015 с.
5. Железняк М. Енциклопедія сучасної України: історія створення [Електроний ресурс] / М. Железняк. –Режим доступу: http://akademperiodyka.org.ua/docs/science_ukr12/Zheleznyak.pdf .– Загл. з екрану. Дата звернення 08.12.2016.

6. Кубійович В. Дві українські енциклопедії / Володимир Кубійович, Володимир Маркусь. – Нью-Йорк: Пролог, 1961. – 146 с. – (Суспільно-політична бібліотека; Ч. XI).
7. Украинский народъ въ его прошломъ и настоящемъ / Под ред. Ф. Волкова, М. Грушевского, М. Ковалевского [и др.]. – Спб.: Тип. т-ва «Общественная польза», 1914. 360 с.
8. Українська радянська енциклопедія / гол. ред.: М. П. Бажан . – Вид. 2-е. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1977. –Т. 1 : А - Борона. – 1977. – 542 с.

Д. В. Кобельский

библиотекарь 2 категории Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
Ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина
Тел. (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

УКРАИНОВЕДЧЕСКИЕ ЭНЦИКЛОПЕДИИ В ФОНДАХ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ОДЕССКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ И. И. МЕЧНИКОВА

В статье **освещены (рассматриваются)** универсальные энциклопедические издания по украиноведческой тематике. Прослежено эволюционное развитие украиноведческой энциклопедии от первых универсальных справочных трудов о Украине до 21 века. **Особенное (Особое)** внимание уделяется исторической составляющей изданий, с какой целью они издавались, анализируются статьи по исторической тематике.

Ключевые слова: А. Ригельман, В. Рубан, энциклопедия, Н. Бажан, Украинская советская энциклопедия, Энциклопедия украиноведения, Энциклопедия современной Украины

D. V. Kobelskiy

Librarian of the 2-nd Category of the Scientific Library of
the Odessa I. I. Mechnikov National University
24, Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine
Tel. (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

ENCYCLOPEDIA OF THE UKRAINIAN STUDIES IN THE FUNDS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF ODESSA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY

Summary

The article highlights universal encyclopedic publications on Ukrainian studies subjects. Tracked the evolutionary development of the Ukrainian studies encyclopedia from the first universal reference works about Ukraine until the 21st century. The special attention is paid to a historical component of editions, for what purpose they were published, analyzed articles on historical subject.

Keywords: Rihelman O., Ruban V., encyclopedia, Bazhan M., Ukrainian Soviet encyclopedia, encyclopedia of the Ukrainian studies, encyclopedia of modern Ukraine

References:

- [1] Borchuk S. *Vitchyzniana entsyklopedychna tradytsiia 20 st. [Elektroni resurs] [Domestic encyclopedic tradition in the 21st century]* Available at: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nikp/2010_17/22.pdf (accessed 8 December 2016).
- [2] *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna. Perevydannia v Ukraini [Encyclopedia of the Ukrainian studies. common part. Reprinting in Ukraine. Kyiv : , 1994, [V. 1], 1994, XVI, 400 p.*
- [3] *Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna [Encyclopedia of the Ukrainian studies: Dictionary]. Kyiv, 1993. t.1: Abaza Mykola - Holovianko Zynovii. 1993, [16], 400 p.*
- [4] *Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna [Encyclopedia of the Ukrainian studies: Dictionary]. Kyiv, 1993. T.10: Khmelnytskyi – Yashchurzhytskyi, 2000, 4015 p.*
- [5] Zhelezniak M. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy: istoriia stvorennia [Elektroni resurs] [Encyclopedia of modern Ukraine: creation history]* available at: http://akademperiodyka.org.ua/docs/science_ukr12/Zheleznyak.pdf (accessed 8 December 2016).
- [6] Kubiiovych V., V/ Marcus *Dvi ukrainski entsyklopedii [Two Ukrainian encyclopedias]. New-York, 1961, 146 p.*
- [7] *Ukrainskij narod v ego proshlom i nastojashhem [The Ukrainian people in the past and the present]. Saint-Petersburg, 1914, 360 p.*
- [8] *Ukrainska radianska entsyklopediia [Ukrainian Soviet encyclopedia]. Kyiv, 1977, t.1, 542 p.*